

Válasz az opponensi bírálatokra

Mindenekelőtt köszönöm opponenseim fáradozását, amivel munkámat elbírálták. Tisztában vagyok vele, hogy mind a terjedelem, mind a szöveg jellege jelentősen igénybe vette idejüket és türelmüket, s bár mindhárman hosszú ideig múzeumban művelték a szakmát, a bírálatra kapott munka témája nem kifejezetten vág elsődleges érdeklődési körükbe. Ennek folytán külön köszönöm munkámmal kapcsolatos, kifejezetten elismerő véleményüket, amely a benyújtott doktori művön túl, egész eddigi szakmai működésemmre is vonatkozik.

Válaszomat három kérdés köré csoportosítva fogalmazom meg, végül egy rövid, de számomra lényeges megállapítással zárom. Előzetesen annyit szeretnék még hozzátenni, hogy az *Új helyek, új metaforák* címmel megjelent kötet, valamint a doktori eljárás között többszörös időbeli „elcsúszással” is számolni kell, ami befolyásolja a kérdésre adott válaszokat, de valószínűleg már eleve azt is, hogy az opponensek milyen problémákat vetettek föl. Egy ma felmerülő kérdésre nem valószínű, hogy ugyanolyan választ adtam volna a kötet megjelenésekor, a kézirat megfogalmazásakor pedig szinte biztosan nem. Mint a kötetben is szerepel, a kézirat alapvetően 2013-ban íródott, végleges változatát bővítésekkel, átdolgozásokkal pedig 2015-ben nyerte el. A vitára 2020-ban kerül sor, ami tovább erősíti a kötet történeti jellegét. A leírtakhoz képest újabb változások mentek végbe az intézmények saját, belső világában, külső kapcsolataiban, és valószínűleg a muzeológiai, múzeumtudományi gondolatok, nézetek formálódásában is (jól mutatja ezt például a *heritage-futures.org*). A munka két külön fejezetében tárgyalt digitális média és a részvétel vonatkozásában pedig olyannyira gyorsak a változások, hogy akár két új alfejezettel lehetne (kellene) kibővíteni az eredeti szöveget, hogy azt egy viszonylag naprakész munkának lehessen tekinteni.

1. Az első kérdéskör, amivel mindhárom bíráló véleményében valamilyen formában megfogalmazódik, a múzeumi jelenkorkutatás *státusával* kapcsolatos. Ez sokféleképpen megközelíthető. Az opponensi vélemények ebből a szempontból mintegy kiegészítik egymást, jelzik az összekapcsolódó, de külön-külön is többféleképpen felfogható problémákat. Zentai Tünde gyakorlati kérdéseket sorol fel, alapjában azt a saját muzeológiai munkájában is megtapasztalt gyűjteményi hiányt exponálta, ami a korábban el nem végzett munkák, illetve szakmai szemellenzők miatt állt elő. A takaréktűzhely megjelenése a falusi háztartásokban, vagy a Lukács László által – Gunda Béla egykori ösztökélésére hivatkozva – említett villamosítás (s a kapcsolódó tárgycsoport) nyilvánvalóan – Lukács László szavaival élve – „változásokat idézett elő az életmódban”, amivel a néprajzkutatásnak is számolnia kellett. Előbb-utóbb ez valamilyen mértékben be is következett. Katona Imre egykori, 1979-ben megjelent bibliográfiája (*A magyar parasztság életének átalakulása. Válogatott bibliográfia [1945–1965]*. Bp., Népművelési Intézet) jól mutatja az ilyen irodalmat – ami javarészt szociológiai, történeti jellegű s nem néprajzi volt –, de azt is megmutatta, hogy ez mennyire marginális szerepet játszott, amolyan kényszer szülte érdeklődésnek számított. S ahogy Viga Gyula is megjegyezte, a vonatkozó tárgyi világ „csak nagy késéssel jelent meg a néprajzi kollekciókban, ha megjelent egyáltalán”. (Zárójelben említtem, hogy annak idején én is értetlen csipkelődéssel illetem az egyetemen „felettem járó” XY-t, miután megtudtam, hogy szakdolgozatát egy Gunda-favorizálta „modern” témából írja: egy járszági település „elektrifikációjáról”, amelyre különben a vele kapcsolatos professzori elégedetlenség kioltása végett vállalkozott.) Ahogy a doktori munkában, illetve korábban a MaDok-füzetek első számának bevezető cikkében, szakirodalmi áttekintésében kifejtettem, nézetem

szerint a fentiekben jelzett irány a jelenkorkutatásnak a változásvizsgálatok keretében felmerülő indokoltságát fejezi ki. Kissé másként fogalmazva, a jelenkorig kiterjesztett történeti szemlélet jegyében fogalmazódott (illetve fogalmazódik) meg mind a mai napig. Ez az egyik érvrendszer a jelenkorkutatás mellett, amely többé-kevésbé kinőtt a normál néprajzi gyakorlatból, de amely voltaképpen azonosítja a jelen a közelmúlttal. Ehhez képest szemléleti és hangsúlybeli különbséget jelentett a svéd múzeumok együttműködését érvényesítő Samdok fellelése, amely első korszakában a rendszeres, tervszerű, állapotörögzítő dokumentáció, a „tipikus” jegyek megállapítása reményében kezdeményezett múzeumi jellegű vizsgálatokat. Figyelmet érdemel az a vonása is, hogy a kezdetekkor a tárgygyűjtésen volt a hangsúly, a takaréktűzhelyek, vasfazekak, rádiók – s bizony: autók, traktorok – stb. begyűjtésén. Ez a föladataállás azonban elég hamar módosult, a használatból kihulló tárgyak múzeumba vitele helyett inkább a társadalmi mozgásokra, tagoltságokra, életvitelbeli állapotokra, helyzetekre s változásokra fordították a figyelmüket, majd egy újabb lépésváltással többek között a jelentésre. Erről több részletben is szól doktori munkám.

Viga Gyula saját ezzel kapcsolatos véleményét úgy fogalmazta meg, hogy „a jelen múzeumi követésének kérdése önmagában eldőlt már”. Azt nem mondja, hogy ez a *néprajzi* muzeológia érvényes-e, vagy inkább elvi álláspontként a (hazai) múzeumi rendszer egészére. Szerinte sem kérdéses tehát, hogy a jelen tárgya a múzeumok feladatrendszerének, de ezt inkább csak az utóbbi összefüggésben tartja érvényesnek. Ennek folytán utal arra is, hogy a dolog azonban korántsem nyert megoldást. A különböző közgyűjtemények ugyanis „eltérő módokon viszonyulnak a maguk örökségéhez, és különféle módokon, lehetőségeikhez mérten pozicionálják abban feladataikat”. Az intézményi örökség, s az azzal való sáfárkodás természetesen alapkérdés a jelenhez fűződő viszonyt illetően. A magam részéről azt hangsúlyoztam több összefüggésben is, hogy az intézményi örökség nem lezárt, vagy végleges, és nem mindörökre körülhatárolt „üzenet”. Sem a gyűjtemény és a kutatási gyakorlat, a diszciplináris alapok, sem az az intézmény által közvetített tudáskészlet szempontjából nem az. A saját intézményi identitás védelme, erősítése, ami természetes és a mediatisált mai világban úgy tűnik, elengedhetetlen – bármilyen káros is olykor –, mégsem lehet kritikátlan önideológia és nem „torkolhat” szűkkeblű önigazolásokba, elzárkózásokba. Nem normatív alapon – felszólító módon – fogalmazom ezt meg, hanem a dolog természete folytán, hiszen a „jelen” épp olyan összmúzeumi kérdés, mint a „múlt”, amit láthatóan senki nem von kétségbe. A teljes befogadás csakis szakmaközi együttműködéssel és az intézmények – múzeumok s más közgyűjtemények – hálózati összekapcsolódása révén képzelhető el. Nem csak a szervezeti, technikai együttműködés értelmében, például egy közös online platform révén – amit egyébként a jelek szerint egyáltalán nem könnyű létrehozni és tartósan üzemeltetni –, hanem elviekben is. Mind a Samdok, mind a finn Tako a felelősséget hangsúlyozta/-za ezzel kapcsolatban, amit Magyarországon még nem láttam leírva sem kultur- vagy múzeumpolitikai dokumentumban, de (a MaDok előtt s azon kívül) még muzeológiai szakpublikációkban sem. Igen határozott törekvésem volt tehát, hogy ezt az érvrendszert markánsan beillesszem saját munkámba. A MaDok „meghirdetésekor” épp úgy, mint a doktori munka reflektáltabb szövegébe. Úgy látom, különösebb visszhang nélkül. Ez részben előrevetítve egy apró észrevétel a Lukács László által fölvetett, a kézirat lezárása óta eltelt időszakra vonatkozó kérdésével kapcsolatban, amire alább még érdemben visszatérek.

Az elvi tág kontextus ellenére a benyújtott doktori mű fókuszában a néprajzi/társadalmi múzeumok állnak. Lényeges észrevételnek tartom Viga Gyula azon megjegyzését, hogy „a különböző gyűjteményi egységek más-más módon viszonyultak a jelenkutatás feladatához még a vidéki múzeumokban is”. Ezt lehet érteni úgy, hogy miután a megyei múzeumokban egymás

mellett voltak a különböző szakgyűjtemények, emiatt a korábbi, „sporadikus jelenkorgyűjtéseknek komplementer jellegük” volt. De a megjegyzés abban a vonatkozásban is igaz – s eképpen különböző „befogadási attitűdöket”, gyakorlatokat eredményezett –, hogy milyen különböző tárgyfajták alkották (s alkotják) az egyes néprajzi, történeti, vagy iparművészeti múzeumi gyűjteményeket. Magam is utaltam a MaDok-program keretében folytatott tárgygyarapítások egyenlenségeire, illetve elemeztem, hogy a viseleti túlsúly milyen okokra vezethető vissza. Talán valóban érdemes lett volna még inkább hangsúlyozni, hogy az „élő jelen” megfigyelését, tanulmányozását és gyűjteményezését illetően nem „egyszerűen” a gyűjteményi alapok játszanak közre – mint az egyik meghatározó faktor –, hanem a gyűjtemények belső összetétele, végső soron a kialakult osztályozási rendszer. A tudományos klasszifikáció és a tárgyak eltérő „viselkedési” módjai, továbbá a történetileg kialakult kutatási praxis együttesen okozza a néprajzi és a történeti muzeológia eltérő viszonyulását a jelenkorhoz. Noha két egymáshoz elég közel álló múzeumi szakirányról van szó, egymással mégis alig képesek valódi párbeszédre. Ezért is érzem úgy, hogy „új helyeket” kell találni a holtpontról való elmozduláshoz, mint például a jelenkor régészetének módszertanát és látásmódját, amely, ha tetszik: magyarázó-értelmező metaforát is kínál, avagy „tudományelméleti, tudományfilozófiai” hozadékokat eredményez, ahogy Viga Gyula érzékeny megjegyzése is jelzi. Talán mondani sem kell, hogy maga a MaDok-hálózat is az „új helyek” lehetőségét kínálta föl, illetve akarta létrehozni. Kezdetben nem teoretikus alapon – fogalmi szörszálhasogatással –, hanem pragmatikus módon, s ennek megfelelő gyakorlati tennivalók kijelölése, teljesítése révén. A doktori mű a szintetizálás jegyében és céljából született, amely már kifejezetten elméleti vonatkozásaiban akarta rendszerezni a felgyűlt, illetve a szóba jöhető ismereteket, továbbá azt az új körülményrendszert, fogalmi apparátust, lehetséges módszertant igyekezett elemezni, amely a 2010-es évek kezdetén a jelenkorkutatás és -dokumentáció vonatkozásában – némi túlzással fogalmazva – tökéletesen új helyzetet, kontextust jelentett.

A múzeumi jelenkorkutatás státusát illetően egy további aspektusra hivatkozom még, bár ezzel kapcsolatban opponenseim csak közvetve, nagyon érintőlegesen nyilatkoztak meg. Emiatt úgy érzem: egyetértenelek velem, mégpedig abban a kérdésben, hogy a múzeumi tudományos kutatómunka és az akadémiai jellegű tevékenység nem azonos pályákon mozog, s mások a kutatás feltételei, eltér módszertana, továbbá eredményei is több-kevésbé másként hasznosulnak. Ebből következik, hogy egészen más dolog például tanulmányt írni a Sziget Fesztiválról, mint a későmodern szórakoztatóipar valamely – bármely – vonásáról múzeumi céllal és módszertannal, hosszú távra megőrizhető adatot – „jelentésteli tárgyakat” – begyűjteni.

Mi a jelenkorkutatás helyzete, státusza a kutatás lezárása óta? – teszi fel a kérdést Lukács László. Eredményezett-e a megjelent kötet valamilyen elmozdulást? Maga a kötet még aligha válthatott ki gyakorlati hatást, bár kifejezetten pozitív fogadtatásban részesült több fórumon is, legutóbb például a *Magyar Tudomány* 2019/12-es számában. „Nem gondolom – írja Viga Gyula –, hogy az opust a jelen és a következő generációk naponta forgatják majd.” Alighanem sajnos igaza van, bár remélhetőleg legalább lesz egy-két olvasója. Hogy a mondat folytatása beigazolódik-e, hogy ti. a munka megkerülhetetlen lesz „a témáról való gondolkodásban és a gyakorlati munka megtervezésében”, a jövő dönti el. Egyelőre hasonló gyakorlati munkáról, pláne országos jellegű, különböző múzeumtípusokat összefogó hálózati együttműködésről és szisztematikus forrásképzésről nincs tudomásom. Tervek talán léteznek, vagy helyi, egyéni kísérletek, s maga a „jelszó”, a MaDok él, legföljebb kissé téli álomba merült. A Városi Gerillák fellépése, vagy Bartha Máté fotós projektje, *Az Isten háta mögött* (50, a KSH előrejelzése szerint kihalóban lévő település vizuális megörökítése), vagy még a Wikipedia *Wiki loves Folklore*

2020 is mintha előzésben lenne. Persze, nem versenyfutásról van szó. Ezúttal fontosabb Lukács László kérdésének másik oldala, az, amely az oktatásra vonatkozik. A képzés hiányosságára, az emiatt meglévő szemléleti és módszertani felkészületlenségre munkámban én is utaltam, mindenekelőtt muzeológiai vonatkozásban. Akár önkritikusan is értelmezhetem a felvetést, hiszen az akadémiai és a múzeumi tevékenység eltéréseit firtatva nem szűrtem le azt a megállapítást, hogy a jelenkorkutatáshoz célzott képzésre van szükség a néprajzon (kulturális antropológián) *belül* is. Lukács László szavaival élve, valóban nem „a sámánhit, az ószékely népballada vagy az ólaskertes település” elmélyült ismerte szükséges ahhoz, hogy egy gördeszkás fiatalember öltözetét, deszkáinak megfontoltan kialakított gyűjteményét, megfajtásra váró *tagekkel* tarkított felületét múzeumi feldolgozásban részesítsük, és az adott tárgyi anyagot *musealiává* formáljuk. Az én nemzedékem még úgy kapott muzeológiai képzést – ha kapott egyáltalán –, hogy a „sámánhit-ballada-ólaskert” és társai tengely végén meg kellett (volna) tanulni – szinte az utcáról becseppenve az alagsori raktárba (nálam: Déri Múzeum) – a nyolc pontos leírókartont, szerencsés esetben egy kercaszomori összeomlóban lévő parasztház felmérését, esetleg egy kisebb kiállításhoz szükséges tárgyak kiválogatását és a tárgyfeliratok elkészítését (*no katalógusszöveg!*). Nincs rálátásom a mai egyetemi (néprajzi) muzeológiai oktatásra, de ha előnyös változások mentek is végbe, a jelenfókuszú néprajzi múzeumi tevékenység szakszerű elsajátításának nem érzékelem masszív jelenlétét. Teljes mértékig egyetértek tehát Lukács Lászlóval, hogy a néprajzi képzés sokkal határozottabb átalakításával lehetne s kellene utat nyitni a jelenkutatás felé.

2. A második tartalmi csomópont, amely az opponensek véleményéből kiszűrhető, az *örökség* fogalmát érinti. Ismét többféle szempont merül fel, ami teljességgel összhangban van a fogalom „sokarcúságával” is. Mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznom, hogy a dolgozat az örökség bonyolult kérdéskörét alapvetően a múzeumi gyűjtemények szempontból, a gyűjteményképzést befolyásoló tényezőként taglalta. Ebből adódóan nem merítette ki még a néprajz szempontjából sem a szóba jöhető problémák egészét, nem is beszélve az ennél tágabb összefüggésekről. Arról, hogy az örökségdiskurzusban a népi kultúra, illetve a néprajzi örökség hogyan jelentkezett, valamint, hogy hogyan értelmezhető, a *Tárgyfordítások* c. kötetemben külön fejezetben foglalkoztam. Ezúttal másra került a hangsúly, elsősorban a jelenkor mint örökség problémára, az értékképzés intézményen belüli és kívüli szintjeire, valamint a nemzetközi örökségpolitika olyan újabb fejleményeire, mint a szellemi kulturális örökség, az Európa Tanács 2005-ös farói egyezményében szereplő örökségközösség koncepcióinak megjelenése, illetve a fenntarthatóság kérdése. Az utóbbiak a szöveg írásakor kifejezetten újdonságnak számítottak a hazai gyakorlatban, s nézetem szerint nem csak „továbbfejlesztik” az örökség egyébként sem szűkös jelentéstartományát, hanem a bevett eljárások, felfogásmódok kritikáját is kifejezik. Az egyoldalúságok ellenében hatnak, az értékképzés társadalmi kiterjesztését szolgálják, illetve felhívják a figyelmet arra, hogy az „örökség” sem fogható fel oly módon, mint lezárt entitás, értékek változatlan tárháza. Céloom egyértelműen az volt, hogy ezeket a fejleményeket – a vizsgálódás fő problémakörének összefüggésében – összegezzem. A megírás óta sem látok komolyabb előrelépést például örökségközösség koncepcióját illetően, vagy netán az örökségnek tartott bizonyos értékek s tárgyi vagy szellemi javak lehetséges, nem kizárható „avulásának” kérdésében. Ennek nyilvánvaló néprajzi múzeumi vetületei is vannak. Zentai Tünde kifogásolja, hogy az örökséggel foglalkozó részben „talán a kelleténél többször” idéztem külföldi megállapításokat. Minthogy a kötet III. részének, illetve azon belül ennek a fejezetnek – s különösen két utolsó részének – kifejezetten az volt a célja, hogy az új látásmódot körvonalazza, itt talán éppenhogy a „kelleténél kevesebb” nemzetközi szakirodalmat sikerült az összegzésbe bevonnom. Ezen a

ponton utalok arra is, hogy ebben a munkában – Viga Gyulát idézve – „kritikai attitűdöm” valóban elsősorban az „alternatíva felmutatása” révén fejeződött/-ik ki, s nem törekedtem arra, hogy a számba vett fejlemények, s a hozzájuk kapcsolódó elméletek, vagy a mintaként is tekinthető külföldi múzeumi eljárások mindegyikét kötelező jelleggel meg is kritizáljam. Emiatt keletkezhetett az a benyomás, hogy – ismét Zentai Tündét idézve – a munkában „más tudósok megállapításainak túlságos tisztelete” érvényesül. A tisztelet megvan, a „túlságos” jelzőt ellenben túlzásnak tartom. Módszeremet egyaránt meghatározta az áttekintés igénye és a válogatás interpretációs hozadéka. *Amit* kiemeltem, és *ahogy* magyaráztam, elég egyértelmű reflexiót is tartalmaz. Egyébként sem vagyok híve annak a szerzői alapállásnak, amely mindig, mindenről úgy formál véleményt, hogy végső soron azt állítja: mindenről ő tud a legtöbbet és ő látja egyedül helyesen a dolgokat. (Van olyan hazai szerző, aki Claude Lévi-Strauss egész életművét képes egyetlen magabiztos mondatban pokolra küldeni.)

Szintén a szövegösszefüggés, a gondolatmenet adja meg a választ Lukács László megjegyzésére, aki nyomatékkaal hangsúlyozza, hogy nálunk „nemzeti kulturális örökségünk feltárását, bemutatását a közoktatásban és a közművelődésben nem a globális örökségpolitikai rendszerek határozzák meg. Utóbbiaktól számos esetben elzárkózunk.” A magam részéről ezekkel az összefüggésekkel nem foglalkoztam, illetve voltaképpen a múzeumok általam tételezett szakértői, mediátori funkcióját többek között pontosan abban az értéktulajdonítási folyamatban látom, amit a művelődés terén, a biztos tudás elsajátításában betölthetnek. S persze, másban is – például az előítéletekkel, az újjáéledő etnocentrizmussal és a multiplikálódott harcos tudatlansággal szembeni fellépésben –, de ezúttal nem ez a kérdés. Amit bírálom idézett a kötet 124. oldaláról, másról szól. A „globális örökségpolitikai rendszerek” nemzetközi léptékben határozzák meg a kulturális érték fogalmát, jellegét, és bizonyos mértékig konkrét tartalmát, de egyáltalán nem állnak ellentétben az örökség „alsóbb” szintjeivel, történetesen a nemzetivel. A világörökség kategóriája – láthatóan – tökéletesen alkalmas arra, hogy az egyes nemzetállamok nemzeti kulturális értékeit ápolják, megvédjék. Sőt mi több, ezáltal nemzetközi respektust érjenek el. A világörökségi lista szinte a 19. századi világkiállítások horizontját kínálja, ahol a nemzetállamok „nemes versengésben” mérték össze ipari, mezőgazdasági, s nem kevésbé kulturális teljesítményüket. Manapság ez a horizont tágult ki globális léptékűvé. Mindkét esetben, illetve korszakban kritikailag vizsgálhatjuk magát a mechanizmust, a reprezentációs gyakorlatot, annak ideológiai tartalmait, és í. t., ám mindettől függetlenül is kétségtelen, hogy napjainkban a „világörökség” mint olyan a kulturális érték definícióját szolgálja. Hasonlóképpen: a szellemi kulturális örökség, az örökségközösség egyaránt olyan koncepciók, amelyek a „globális örökségpolitikai rendszerek” szülöttei, illetve azok részét képezik, miközben újabb területeket és nézeteket vonnak be az értékképzés folyamatába – alsóbb, középső és makro szinteken egyaránt. Hogy a „disszertációban érintett országok közül Magyarországon és Észtországon a nemzeti kulturális örökség ápolása máig elven” – ellentétben Nyugat-Európával –, számomra elhamarkodott véleménynek tűnik. Alighanem még az állam lehetséges, kíváncsú szerepét illetően is, hiszen ne feledjük, hogy a konvenciókat a „részes államok” a nemzetközi elvárásokhoz igazítva, de mégis csak maguk – ha tetszik: *nemzeti* értékeit preferáló – gyakorlata szerint érvényesítik, meglehetősen változatos módon. Más kérdés, hogy országonként a nemzeti kultúra történetileg hogyan változik, milyen szerkezetben fogalmazódik meg, milyen tartalmak képezik hangsúlyait, mik számítanak „vakfoltjainak”. Ez komparatív módon termékeny kutatási irány és feladat lehet múzeumi vonatkozásban is, de ezzel a doktori mű nem foglalkozik.

Mivel itt egy értekezésről, annak bírálatáról és vitájáról van szó, nem pedig arról, hogy aktív múzeumi munkatársként, igazgatóként mit (s mit nem) tettem a gyakorlatban, nem akarok kitérni a praxist megnehezítő akadályokra, külső körülményekre, vagy éppen az olykor megnyíló, projekteket elősegítő kedvező körülményekre. Ezeket az összefüggéseket a doktori munkában elvontabb síkon tárgyaltam, többek között azt hangsúlyoztam, hogy a múzeumi jelenkorkutatás és dokumentáció (ide értve elsősorban a gyűjteményfejlesztést) igen bonyolult összefüggésben áll – s ily módon kénytelen gyökeret verni – a társadalmi beágyazottság, a politikai – főként kultúrpolitikai – feltételrendszer és mozgáster, továbbá a tudományos koncepciók és intézményi erővonalak kérdésével. Röviden és egyszerűen fogalmazva: nem pusztán arról van szó, hogy „mit gyűjtsünk?”, és „van-e rá pénz?”. Egy ide kapcsolódó mai kulcskérdés a társadalmi együttműködés, ami a gyűjtemények alakítását új összefüggésekbe állítja, ugyanakkor megnöveli a múzeum társadalmi kompetenciáját. Zentai Tünde elismerően összegzi a munka *Részvétel* című alfejezetét, de jelzi, hogy például a kiállításrendezésben „gondos szakmai munkával kell kijelölni az együttműködés tárgyát, hogy az amatőrizmus miatt a ráfordítás ne legyen nagyobb, mint a hozadék”. Vitán felül áll, hogy a társadalmi részvétel beiktatása a múzeumi gyakorlatba nem a múzeumi munka megspórolását jelenti. Különösen nem igaz, hogy a participáció révén „ingyen” juthatunk új gyűjteményi tárgyakhoz, vagy közösségi programokhoz. De még fontosabb, hogy a „gondos szakmai munkának” arra is ki kell terjednie, hogy mit jelent a *kölcsönös* együttműködés, hogy a múzeum körültekintően felkészíti magát a kortárs társadalomban kialakuló, nem kifejezetten a régi mintákat követő új igények befogadására – azaz maga is tanul, levetkőzi a közönséggel kapcsolatos félelmeit, előítéleteit. Az amatőrizmus rémképe szinte végig kíséri a múzeum intézményét, amióta csak létezik. Ennek ellenére a viszony nem örök, új helyzetek támadnak, új válaszokat, új értelmet kell adni, a múzeumi feladatvállalást és a partnerségeket újra kell értékelni.

3. Mindhárom opponens kitért valamilyen formában a doktori mű *formai*, szerkezeti, stílári kérdéseire. Talán abban egyeznek meg leginkább, hogy a disszertáció nem könnyű olvasmány. Részben a tárgya miatt, részben az előadásmód következtében. Lukács László szavá teszi, hogy „elméleti kitérői bonyolulttá teszik, az európai országok múzeumi gyakorlatának eltérései nagy figyelmet követelnek az olvasótól”. Gondolom, egyetért velem, hogy ez a dolog természetéből fakad. Bruno Latour tárgyelméletét képtelenség ugyanolyan módon, ugyanolyan nyelvi eszközökkel összefoglalni, mint a dán királyi esküvő dokumentálásának, vagy a Victoria & Albert múzeum újszerű Rapid Response vállalkozásának ismertetését. Viga Gyula szerint a „szöveg meglehetősen sűrű szövetű, a szerző stílusából fakadóan helyenként kicsit túlírt, önmagába vissza-visszakanyarodó”, de hozzá teszi, hogy mindez „érdemben nem zavarja az amúgy sem könnyű olvasmány értelmezését”. Ezt kifejezett örömmel olvasom, miként Lukács Lászlónak a stílusra és a megszövegezésre vonatkozó dicséretét is, továbbá Zentai Tünde megállapítását, hogy „az elméleti témák kiejtések a megfogalmazás igen precíz”, vagy a tárgyelméletek ismertetése „nem nélkülözi az emóciót és a lírai hatáselemeket”. A „vissza-visszakanyarodás” elég tudatos eljárás volt a részemről, a munka szándékosan így építkezik. Emiatt is olvasom ugyancsak örömmel Zentai Tünde megjegyzését, hogy a munka fő motívumai „mint egy szimfónia tételeiben” rendszeresen visszatérnek. „Így a többszörös átfedésbe állított, fontos mondanivalók többoldalú megvilágítást nyernek.” Megkövetem azonban Zentai Tündét az általa „nyelvrontónak” nevezett „múzeumifikálódásért”, s egy ízben valóban leírtam olyat, hogy „innét nézve”. Az utóbbi talán véletlenül csúszott be – ebből a szempontból a 300 oldal/egy buk-fenc azért elég jó arány –, ellenben az előbbi fölött hosszasan tépelődtem, s tulajdonképpen az adott szöveghelyen némileg ironikus módon vettem át a két holland szerző szószörnyetegét.

Arra pedig nem volt a mondatban, illetve a bekezdésen belül hely, hogy a szóhasználatkal kapcsolatos „trükköt”, tréfát magyarázzam is. Hiba volt. Ennél sokkal fontosabb azonban a *muzealizáció* terminus használata. Zentai Tünde szerint ez az egyébként pontos kifejezés „nehezen simul a szövegbe”. Rokona az *örökségesítés* – teszem hozzá –, valamint jobban hangzik, noha erőszakoltsága is kétségtelen. Már szinte „ehetetlen” a további rokon, a *patrimonializáció*, amely az angolul beszélők számára is maga a nyelvi Belzebub, noha a szaknyelv kénytelen ott is adaptálni. Mindhárom azért terjedt el, mert lényeges szemléletmódot fejez ki, eljárasmódot, folyamatot hangsúlyoz, szemben a múzeum, az örökség mindaddig zártnak értelmezett kategóriáival. A magam módján régóta keresem a „megoldást” a muzealizációra, s ahol lehetséges inkább körülírással élek, de végeredményben kikerülhetetlen a használata. Jellemző, hogy a kifejezés nincs benne az ICOM *Dictionarium museologicum* húsz nyelvű terminológiai szótárában (amelyet egyébként Éri István szerkesztett, s második, javított kiadásban 1986-ban jelent meg Budapesten). Ebből arra is következtethetünk, hogy a *muzealizáció* újabb szakkifejezés, illetve „kívülről”, a kritikai, teoretikus szakirodalomból származik, nem pedig a múzeumi gyakorlati tevékenység „termelte ki”, mint a szótárban összegzett 1632 szakkifejezést. Véleményem szerint hasonló hangsúlyváltást jelent, ha a *muzeológia* helyett „*museum studies*”-t mondunk, amelynek azonban pláne nem kristályosodott ki megfelelő magyar változata, és annak sem az új *muzeológia*, sem a *múzeumtudomány* nem lenne a legszerencsésebb magyarítása. A szaknyelvi tervezés és kodifikáció, amely nálunk alig-alig létezik, felettébb hálás terepet nyerhetne a múzeumok legújabb korszakát övező terminusok, beszédmódok, megnyilatkozások kritikai rendszerezéséhez, és a levonható, előremutató ajánlások elkészítéséhez.

Zentai Tünde azt írja, hogy „evidenciákat és közhelyeket fölösleges idézni”. Példáival talán még azt is sugallja, hogy különösképpen nem helyes ez – illetve még akkor sem –, ha a lózungok neves szerzők, „nagyágyúk” szájából hangzanak el. Ezzel akár egyet is tudok érteni, azonban az „elrettentésül” hozott példák megfogalmazásukkor mind új felismerést, nézőpontot kínáltak, legföljebb egyikük-másikuk mára kissé elhasználódott. Számomra nem tűnt egyébként egyik sem elcsépeltnak, éppen azért éltem velük. Továbbá azért, mert a felsorolt „közhelyek” az adott helyen, az adott összefüggésben – főként keletkezésük idejét is figyelembe véve –, érvényes gondolatokat, alaptételeket summáznak, és rendszerint olyan komoly mögöttes jelentéshálót kínálnak, amelyet az adott helyen nem lehet hosszas fejtegetéssel részletezni. Kettőt meg is magyaráznék. Georges Henri Riviére (1897–1985) véleménye a nem hallhatók hangjáról jóval korát megelőzően fogalmazódott meg az 1930-as években. A francia néprajzi múzeum (ATP) lényegében ennek alapján született meg 1937-ben. Még hozzá egy olyan országban, ahol az örökséget (vagy a múzeumi értéket) a „Notre-Dame–Louvre–Versailles” szentháromság, az antikvitas és a roppant bőségben kínálkozó magas művészet testesítette meg. Ehhez képest azok az elképzelések, amelyek elsősorban Riviére révén az *écomusée* koncepciójához s megvalósult intézménytípusához vezettek, „forradalmian” új álláspontnak számítottak, s számítanak ma is. Úgy tűnik, hogy minden nyitás, változás ellenére a múzeumi gyakorlatban jelentős üzenetértéke van még mindig egy ilyen mondatnak, s nem hinném, hogy csak a kortárs francia akvizíciós gyakorlatban – ahonnét Florence Pizzorni révén a szállóigét idéztem –, hanem bárhol másutt, a Loire-től keletre és nyugatra egyaránt. Clifford Geertz (1926–2006) metaforáját a közel menésről azért tartom máig érvényesnek, mert bár az antropológiai terepmunka értelméről írott nagy hatású fejtegetéseinek közegében fogalmazódott meg, saját körülményeink között is egyértelmű figyelmeztetés az ún. banalitások, a túlzottan ismertnek vélt társadalmi és kulturális képződmények kritikus megközelítéséhez, azok szükségszerű „szétbontáshoz”, a részek mérlegeléséhez és kontextusba helyezéshez – a megértés érdekében. Élve a regiszterváltással: Akik

számára a „műanyag a Néprajzi Múzeumban” maga volt a muzeológiai vagy kulturális blaszfémia, távol álltak, nem mentek közel a kísérlethez. Egyszerűen mondván: nem nézték meg, hogy mivé válik a műanyag egy néprajzi múzeum analizáló gépezetében, mennyiben nyújthat támpontot olyan kérdésekben, amelyek átszövik a mindennapi életet, s amelyekre nap, mint nap válaszokat kell adni. Ezért is fogalmaztam úgy, hogy a jelenkorkutatásnak nem lehet csak a számunka előreláthatatlan jövő az értelme, megvan az elengedhetetlen szerepe a mában. Ismét utalva Lukács László kérdésére, ez az „evidencia és közhely” lényegi eleme lehetne a szakszerű módszertannal megalapozott, *jelenre* érzékeny múzeumközpontú néprajzi oktatásnak.

Ismételten megköszönve opponenseim fáradtságos munkáját, elismerő véleményét és felettebb méltányos kritikáját, válaszomat egy vallomásfélével zárom. Az *Új helyek, új metaforák* című könyvem benyújtása az MTA doktori cím elnyerésére részemről egyértelműen a múzeumi (tudományos) munka melletti határozott kiállást jelenti. Írhatnám azt is, hogy demonstrációt, vagyis annak nyílt kimutatását, hogy lehet és kell is a múzeumban elméleti igényű, empirikusan megalapozott tudományos munkát végezni – a magas tudomány tejhatalmú impakt faktorain és citációs indexein innen, határmegvonó szűkkeblűségén túl. Végül: ezzel a munkával tartoztam is az összesen huszonegy múzeumi évért, köszönet érte.

Budapest, 2020. február 16.

Fejős Zoltán